

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ
Лабораторія методології
психосоціальних і політико-психологічних досліджень

Матеріали методологічного семінару

"СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ
ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ:
МУЛЬТИДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПРОСТІР
ПОНЯТЬ"

(26 червня 2018 р.)

Київ – 2018

Соціально-психологічна сутність історичної пам'яті: мультидисциплінарний простір понять : зб. матеріалів методол. семінару 26.06.2018 р. / Ін-т соц. та політ. психології НАПН України, лабор. методології психосоц. і політико-психол. досліджень. – К., 2018. – 41 с.

Електронний збірник підготовлено за результатами методологічного семінару "Соціально-психологічна сутність історичної пам'яті: мультидисциплінарний простір понять", проведеного лабораторією методології психосоціальних і політико-психологічних досліджень Інституту соціальної та політичної психології НАПН України 26 червня 2018 р. Розглянуто проблематику історичної психології та її націєтворчого потенціалу на основі історичної пам'яті, національної ідентичності, спадкоємності історичного досвіду, пам'яті про історичні травми як рушія соціального розвитку, квазі-історичної пам'яті, історичного резонансу групової феноменології у складних соціальних ситуаціях, проявів наслідків історичних подій у терапевтичному просторі. Матеріали семінару узгоджують погляди науковців різних спеціальностей стосовно поняттєвого апарату соціально-психологічного дослідження історичної пам'яті в різних аспектах теорії та практики.

Адресовано фахівцям соціогуманітарних галузей, теоретикам та практикам, а також усім, хто цікавиться історичною психологією, проблематикою історичної пам'яті та націєтворення в Україні та за її межами.

© Інститут соціальної та політичної психології НАПН України

© Лабораторія методології психосоціальних і політико-психологічних досліджень

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО. ПРИВІТАННЯ УЧАСНИКІВ (О. В. Яремчук, Л. А. Найдьонова)	4
ДОПОВІДІ:	
Історична психологія: націєтворчий потенціал на основі історичної пам'яті (О. В. Яремчук)	5–9
Запитання, дискусія	9–11
Національна ідентичність та історична пам'ять (П. І. Гнатенко)...	12–13
Запитання, дискусія	13–16
Історична пам'ять та історична спадковість: групові та особистісні аспекти взаємодії (Б. П. Лазоренко)	17–18
Запитання, дискусія	18–19
Пам'ять про історичні травми: гальмо чи рушій соціального розвитку? (П. П. Горностай)	20–23
Запитання, дискусія	23–24
Історична пам'ять: чи можна згадати те, чого не було? (Л. Г. Чорна)	25–27
Запитання, дискусія	27–29
Історичний резонанс групової феноменології у складних соціальних ситуаціях (О. Л. Коробанова)	30–31
Запитання, дискусія	32
ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ. ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО (В. О. Татенко, О. В. Яремчук)	33
ДОДАТКИ	34–41

ВСТУПНЕ СЛОВО. ПРИВІТАННЯ УЧАСНИКІВ

Яремчук Оксана Василівна,

керівник семінару, д. психол. н., доцент, провідний науковий співробітник лабораторії методології психосоціальних та політико-психологічних досліджень Інституту соціальної та політичної психології НАПН України:

– Шановні колеги, вітаю Вас у цьому залі, в цей прекрасний день! Хочу розпочати науковий семінар "Соціально-психологічна сутність історичної пам'яті: мультипарадигмальний простір понять". Цей семінар є продовженням дискусії і роздумів стосовно такого непростого і досить конфліктогенного феномену як історична пам'ять, хоча ми вважаємо, що саме в цьому феномені закладений великий потенціал націєтворення. Мета семінару – узгодити погляди стосовно поняттєвого апарату соціально-психологічного дослідження історичної пам'яті в різних аспектах теорії та практики. Закликаю всіх доповідачів і присутніх тримати у фокусі уваги саме теоретико-методологічні основи дослідження історичної пам'яті, давати свої визначення цього поняття та дефініцій дотичних до нього феноменів.

Найдьонова Любов Антонівна,

д. психол. н., ст. наук. співроб., чл.-кор. НАПН України, заступник директора з наукової роботи, завідувач лабораторії психології масової комунікації та медіаосвіти Інституту соціальної та політичної психології НАПН України:

– Представляючи адміністрацію Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, хочу передати від Миколи Миколайовича Слюсаревського, директора Інституту, особисте вітання учасникам семінару. Семінар є дуже важливим з огляду на фундаментальний характер теми, що розглядається. Свою доповідь планую підготувати вже на наступний семінар – в аспекті того, як історична пам'ять послуговується медіапростором для реалізації меморіальних практик, формування ідентичностей тощо. У світі вже є достатньо великий досвід аудіовізуального представлення фрагментів минулого в медіа. Чудово, що в Інституті діє такий фундаментальний семінар, присвячений важливій проблемі. Бажаю плідних дискусій!

Яремчук О. В.:

– Дякую адміністрації установи за привітання і за той інтерес, який виявляє керівництво Інституту до проблематики історичної психології та історичної пам'яті зокрема. Вона, на мій погляд, є об'єднувальною між різними науковими парадигмами, і сьогоднішній склад доповідачів про це яскраво свідчить.

* * *

ІСТОРИЧНА ПСИХОЛОГІЯ: НАЦІЄТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ НА ОСНОВІ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

(доповідь)

Яремчук Оксана Василівна,

керівник семінару, д. психол. н., доцент, провідний науковий співробітник лабораторії методології психосоціальних та політико-психологічних досліджень Інституту соціальної та політичної психології НАПН України:

– Проблематика націєтворчого потенціалу історичної психології є стрижнем парадигми, яку можна назвати соціально-психологічним підходом в історичній психології до феноменів, що за своєю суттю є міждисциплінарним предметом, зокрема до історичної пам'яті. Специфіка розкриття націєтворчого потенціалу історичної психології на основі історичної пам'яті полягає у принциповому акцентуванні на суб'єктній, індивідуально-особистісній природі цього процесу. В цьому різниця між пропонованим психолого-історичним підходом до націєтворення та іншими підходами, які акцентують на колективному суб'єкті, на груповому рівні проблематики. Близьким за ідеєю постає суб'єктно-вчинковий підхід до націєтворення (зокрема його розробляє Віталій Олександрович Татенко), але, на наш погляд, він не бере до уваги міфологічну сутність історичної пам'яті та спільний вчинок етнокультурної міфотворчості зі створення консолідуючого національного міфу. Ці феномени якраз і виявляються своєрідними містками для переходу від індивідуального авторського міфу стосовно нації до консолідуючого національного міфу. Останній постає з ціннісно-сміслових напрацювань індивідуальних авторських міфів учасників спільного вчинку етнокультурної міфотворчості і передбачає синтез індивідуального і соціально значущих смислів і цінностей певних етнокультурних спільнот, з якими себе ідентифікують учасники цього спільного вчинку. Створення консолідуючого національного міфу поєднує процеси самоактуалізації, саморозвитку, самоздійснення учасників, і це вирішує проблему особистісного ціннісно-сміслового континууму мотивації до націєтворення. Як відомо, брак останньої часто згадується як причина нефективності соціокультурних та політико-психологічних технологій консолідації нації.

Хотіла б звернути увагу на визначення, які даємо основним поняттям, закликаю висловлювати свої думки стосовно цих дефініцій, доповнювати, пропонувати власні.

Історична психологія – це соціально-психологічна парадигма дослідження психічних явищ, зумовлених історичною та культурною єдністю людей, глибинно-психологічними передумовами їхньої взаємодії та спільної діяльності, що визначають спадкоємність культурно-історичних смислів й цінностей та уможлиблюють конструювання політико-психологічних проектів майбутнього великих соціальних груп в умовах мультикультурності.

Історична пам'ять – це соціально-психологічний феномен колективного та індивідуального відтворення (усвідомлення) минулого досвіду, що має архетипову природу, опосередковується сьогоденням та виконує функцію моделювання майбутнього спільнотою та особистістю, сприяючи трансформації їхньої свідомості в процесі націєтворення.

Також акцентую увагу на кількох поняттях, які вироблялися в межах соціально-психологічної концепції етнокультурної міфотворчості особистості, яку покладено в основу теперішніх моїх досліджень історичної пам'яті і націєтворчого потенціалу історичної психології.

Етнокультурна міфотворчість особистості – процес створення суб'єктивного міфологічного простору, що корелює з певним типом культурно-історичного, етносоціального та екзистенціального досвіду, відбитого в різних текстах, наративах, поведінці, життєвому шляху загалом.

Спільний вчинок етнокультурної міфотворчості – особлива система взаємодії між людьми, що передбачає творення його учасниками унікальних, індивідуально і соціально значущих смислів і цінностей етнокультурної спільноти, з якою вони себе ідентифікують. Основний його принцип – ціннісно-сміслова спрямованість особистості на процес переструктурування середовища у відповідності зі структурою особистісних смислів.

Індивідуальний авторський міф (це поняття розроблялося на основі поняття особистого міфу в концепції Карла Густава Юнга, привносячи акценти на авторство у взаємодії з ціннісно-смісловими змістами особистого міфу) – трансцендентний акт цілісного осягнення суб'єктивного екзистенціального досвіду, пізнаючи який шляхом інтерпретації автонаративу, особистість розширює межі уявлень про власний внутрішній та зовнішній світи. Індивідуальний авторський міф постає в діалозі суб'єкта націєтворчості з несвідомим у міфологічному наративі і є результатом осмислення особистого міфу. Найяскравішим його проявом є творчість життєвого шляху, що оприявнюється в мистецтві.

Виходячи з представлених понять, хотіли б підкреслити сутність соціально-психологічної концепції етнокультурної міфотворчості, в якій етнокультурна міфотворчість розуміється як синтетичне синтетичне і багаторівневе явище, що відображує здатність людини розпізнавати архетипово-символічні змісти і, взаємодіючи з ними, розкривати свій культурно-історичний і соціально-психологічний потенціал. Етнокультурна міфотворчість виступає важливою формою пізнання, самоактуалізації, саморозвитку та самоздійснення особистості, особливо в умовах культурної глобалізації. У процесі спільного вчинку етнокультурної міфотворчості створюються ціннісно-сміслові та предметно-дієві передумови консолідації етнонаціональної спільноти. Етнокультурна міфотворчість ґрунтується на індивідуальному авторському міфотворенні, яке узгоджує етнокультурну картину світу та індивідуальний образ світу суб'єкта і лежить в основі формування та розвитку національного

міфу, оскільки відображає взаємозв'язок ментальності особистості як суб'єкта й етносу як колективного суб'єкта.

Виходячи з цього концептуального бачення, далі робимо акцент на тому, що *соціально-психологічна модель етнокультурної міфотворчості особистості та спільноти* [див. додаток А, рис. А.1] надає можливість зробити кроки від "я" (пошуків власного глибинного уявлення про свою індивідуальність) через спільний вчинок до феномену, який можна назвати колективним суб'єктом – "ми". В моделі розробляється певний складний алгоритм досягнення цього переходу, ми свого часу акцентували на механізмах, які дають можливість досягнути певного рівня самоусвідомлення, щоб стати учасником спільного вчинку у консолідації етнонаціональної спільноти.

На основі даної концепції (моделі) далі розробляємо структурно-функціональну модель *націєтворчого потенціалу історичної психології в умовах мультикультурності* [див. додаток Б, рис. Б.1], саме на основі історичної пам'яті. Ця модель досить складна, але вбачаємо в цьому прояв того, що сам феномен націєтворення, націєтворчого потенціалу історичної психології є багатоаспектним, мультипарадигмальним, і поєднання у даній моделі (яка має форму пентатетраедра) основних проявів, елементів цього процесу надає можливість поступово вивчати взаємозв'язок між ідеєю консолідації нації, яка як певний імпульс досягає суб'єкта розгортання цієї ідеї, а саме історичної психології як науки та як певної спільноти науковців, вмотивованих на те, щоб за допомогою принципу символотворчості (смыслеутворення) пізнати основні ціннісно-сміслові координати консолідації нації. Тобто основними елементами є суб'єкт – історична психологія як наука і спільнота науковців, об'єкт розгортання самої ідеї – "нація", принципи, на основі яких відбувається таке розгортання: принцип національного міфу, принцип смыслеутворення в символотворчості. Механізм психоісторичної реконструкції передбачає не тільки зчитування певних кодів ціннісно-сміслових ресурсів ідеї консолідації, але й проникнення в цей культурно-історичний простір, щоб вступити в певний резонанс з історичними подіями, присутніми в історичній пам'яті.

На наш погляд, дуже важливим є аспект модифікації історичної пам'яті, який стає можливим саме завдяки взаємодії ідеї консолідації з суб'єктами розгортання цієї ідеї і об'єктом. Бачимо, що основні елементи цієї моделі відображають якраз виклики сучасності: мультикультурність як певний ресурс, який може бути стимулом для націєтворення в сучасних умовах глобалізації; соціогуманітарні технології на основі історичної психології в освіті та мистецтві; розвиток громадянського суспільства; модернізація традицій. В даній моделі представлений саме націєтворчий потенціал історичної психології (більш детально її можна розглядати за потребою, якщо будуть запитання). Можна сказати, що основними механізмами розгортання націєтворчого потенціалу є ті, які позначені як "психорезонанс з історичними подіями", "катарсис, сповідальність", механізми, пов'язані з консолідуючим національним міфом і технологією його створення, а також "психоісторична реконструкція".

Хочу звернути Вашу увагу, що є й друга частина цієї комплексної моделі – структурно-функціональна модель *конфліктологічного* потенціалу історичної психології в умовах мультикультурності [див. додаток В, рис. В.1], з якої бачимо, що ідея консолідації має зворотній бік – називаємо його ідеєю деконсолідації нації. Суб'єктом розгортання цієї ідеї є вже історична психологія саме як даність характерних для певної нації історичних подій, перипетій, проблематики конфлікту, який виникав між самими представниками даної нації та з оточенням. Об'єкт ідеї деконсолідації – населення, тобто вже не національна спільнота, а саме населення у вигляді представників різних соціокультурних груп, які не вбачають власної спільності, й більше проявляються деструктивні тенденції, пов'язані з автостереотипами, та індивідуалістична мотивація до роз'єднання. Тут, звичайно ж, спільного вчинку не бачимо, іде дія розбрату. Відповідно, механізми, які тут діють, є антиподами механізмів, які розглядали в першій частині моделі: психоісторична деконструкція, самоприниження і комплекс меншовартості, практики протидії консолідаційним процесам, формування негативного образу майбутнього. Зрештою дія цих механізмів може призводити до фальсифікації історичної пам'яті, до нівелювання традицій, асиміляції населення, загалом згортання націєтворчих процесів.

Завершуючи, хотіла б підкреслити, що ці дві складові – націєтворчий потенціал історичної психології та конфліктологічний потенціал історичної психології – є необхідними, тому що йде процес, скажімо так, діалектики цих тенденцій, і ідея деконсолідації нації зі свого боку дає певний імпульс на те, щоб шукати спільні моменти, які б могли поєднувати різні етнокультурні спільноти, різні соціальні верстви, покоління на основі пошуку спільних цінностей, які у тому числі можуть бути знайдені в історичній пам'яті як феномені, що характерний для представників різних соціокультурних груп і етнокультурних спільнот. Культурна глобалізація в даному випадку виглядає саме як виклик до націєтворчого процесу і стимулює можливість створення оновленої нації.

[Об'єднана] структурно-функціональна модель націєтворчого та конфліктологічного потенціалу історичної психології в умовах мультикультурності [див. додаток Г, рис. Г.1] виглядає [як два пентатетраедри один на одному]: верхня частина – це націєтворчий потенціал, нижня – це конфліктологічний потенціал, і дуже важлива точка перетину, яка є й ідеєю консолідації, й ідеєю деконсолідації національної спільноти.

Концептуальна схема націєтворчого / конфліктологічного потенціалу історичної психології в умовах мультикультурності дає нам можливість розглядати елементи, категорії філософського осмислення, принципи, механізми, результат прояву цих тенденцій [див. додаток Д, табл. Д.1].

Насамкінець хотіла б запропонувати для дискусії соціально-психологічну модель національного міфу [див. додаток Е, рис. Е.1], яку ми розробляли кілька років тому, але на сьогодні вона є частиною синтетичної моделі, яку пропонуємо Вам для дискусії. Дякую.

ЗАПИТАННЯ, ДИСКУСІЯ

Чорна Лідія Георгіївна,

к. психол. н., ст. наук. співроб., в. о. завідувача лабораторії психології малих груп та міжгрупових відносин Інституту соціальної та політичної психології НАПН України:

– Чому [вважаєте за можливе розглядати історичну пам'ять як таку, що] відбиває психологію суб'єкта та його активності, а не відноситься до психології масових психічних процесів? Які аргументи?

Яремчук О. В. (доповідач):

– Перш за все хочу підкреслити, що історична пам'ять традиційно розглядається саме як груповий феномен, характерний для певного суспільства, однак робимо акцент на ланці індивідуального сприйняття історичної пам'яті, оскільки вважаємо, що це доповнить розгляд історичної пам'яті і націєтворення як процесу загального, який дотичний у тому числі до процесів глобалізації, мультикультурності, та особливого, що означає розгляд специфіки певних націй і їх ціннісно-сислового об'єднуючого начала, також рівнем індивідуального – як через індивіда, через його мотивацію до саморозвитку, самоздійснення, можуть бути підняті пласти історичної пам'яті, які нададуть можливість знайти свої корені та скористатися цими колективними символами і смислами для того, щоб розкрити власне "я", свою індивідуальність.

Кочубейник Ольга Миколаївна,

д. психол. н., ст. наук. співроб., п. н. с. лабораторії психології політико-правових відносин Інституту соціальної та політичної психології НАПН України:

– Дані трактовки, но вопрос о методе.

Яремчук О. В. (доповідач):

– Хочу сказать, что действительно наличествуют определенные трудности в исследовании этого процесса. Имеем опыт рассмотрения в докторской диссертации процессов группового бессознательного сквозь призму изучения нарративов, созданных группой по инструкции. "Книга Буття Українського Народу" – автонаратив, присвячений проблематиці "Я" в українському минулому, теперішньому і майбутньому", тобто проблематиці інтеграції власного "я" у цей ціннісно-сисловий простір. Нові цінності й смисли забарвлені індивідуальними особливостями, пошуком тих, хто брав участь у спільному вчинку. Тим не менш опрацювання цих індивідуальних авторських міфів групою дає можливість зрештою напрацювання спільних цінностей і смислів для даної групи учасників формувального експерименту.

Горностаї Павло Петрович,

д. психол. н., професор, головний науковий співробітник лабораторії психології малих груп та міжгрупових відносин Інституту соціальної та політичної психології НАПН України:

– Людина у Вас розглядається як центральна фігура понятійного апарату концепції історичної пам'яті. Чи плануєте концепцію (поняття) історичної пам'яті дещо підсилити (доповнити, розширити) компонентом групового несвідомого? Можливо, назвавши його "історичним несвідомим"? Йдеться про колективні травми, історичні травми (не мною придумане поняття, дуже пов'язане саме з несвідомими тенденціями).

Яремчук О. В. (доповідач):

– Звісно, цей феномен дуже важливий. Актуальною є проблематика трансгенераційних колективних травм, як-от пов'язаних з Голодомором чи останніми подіями. Плануємо співпрацювати з колегами, які займаються колективними історичними травмами, та розробляти й апробувати (вже є певні напрацювання) тренінговий формат, в якому уможливлуватиметься опрацювання тих цінностей і смислів, які можливо винести з травматичних подій, щоб далі розвивати націєтворчий потенціал.

Горностаї П. П.:

– Моє запитання було про групове несвідоме, а травми – це додатковий аспект.

Яремчук О. В. (доповідач):

– Та технологія, яку свого часу пропонували – технологія створення консолідуючого національного міфу – якраз і передбачає роботу на рівні групового несвідомого з подальшим виходом на осмислення напрацювань, що виникають.

Найдьонова Любов Антонівна,

д. психол. н., ст. наук. співроб., чл.-кор. НАПН України, заступник директора з наукової роботи, завідувач лабораторії психології масової комунікації та медіаосвіти Інституту соціальної та політичної психології НАПН України:

– Оксана Василівна просила у мене зворотного зв'язку. Хочу сказати, що такі структурно динамічні моделі, які використовує Оксана Василівна, є моделями не для презентації. Вони слухачеві й читачеві в голову не дуже вкладаються, не вміщаються, тому що надто багато компонентів. Вони потрібні насамперед для того, щоб [уявно] змінювати, запускати ці "дзиги" (чи от у мене ще виник образ гіроскопа). Однак, коли почала їх запускати, вони в мене чомусь у різні боки крутяться.

Яремчук О. В. (доповідач):

– Так і є.

Найдьонова Л. А.:

– Гарзд, тоді питання: хіба можемо саме такою динамічною моделлю, яка крутиться на одному місці, відображати націєтворчий процес?

Другий момент, який мене не зовсім влаштовує в цій моделі, це те, що за великою кількістю компонентів дуже важко прослідкувати зв'язки й аргументованість. Чому обрана саме така форма – пентатетраедра, що він має означати? Чому саме континуум іде від ідеї консолідації до мотивації? Чому точка консолідації в другій фігурі збігається з точкою деконсолідації? Чи з точкою мотивації? Як вони ставляться один на одного ці два пентатетраедри? Все це щось має означати, якщо це інструмент моделювання реальності. Тому коли Ви показали все це в табличному варіанті, у Вас нація-об'єкт і нація-суб'єкт співпали в одній клітинці, а насправді це різні вершини Ваших тетраедрів – так не може бути! Ваша модель потребує детального доопрацювання й аргументації. Чому саме ці компоненти – вершини, а ці – вектори? Чому саме такий набір? Чому саме "пента" а не "тетра"? Якщо йдете цим шляхом, його треба робити дуже щільно і якісно, й тоді, можливо, воно перетвориться в іншу фігуру, яку можна буде презентувати у більш простому варіанті – як структурну чи структурно-функціональну модель, але не структурно-динамічну, яка для її розуміння потребує дуже серйозних здібностей до внутрішньої геометрії, що не всім по силах, особливо споживачам наших ЗМІ. Однак загалом це дуже цікава робота, яка мене надихнула на подальші пошуки й діалоги. Дуже дякую!

Яремчук О. В. (доповідач):

– Дякую за зворотній зв'язок. Щодо нації як суб'єкта й об'єкта в одній клітинці – у нас був задум подивитися, що відбуватиметься, якщо саме зіштовхнути одну з одною ці різні тенденції, тому що це й є тим мотиваційним поштовхом для постійного розвитку нації й оновлення її в умовах сучасного світу.

Найдьонова Л. А.:

– Об'єкт і суб'єкт можуть бути в одній клітинці, але тоді Ваші "колеса" не тією вершиною об'єднуються. Повинні об'єднуватися не як гіроскоп, а входячи одне в одного.

Яремчук О. В. (доповідач):

– Вони і входять. Там є стрілки, які якраз і показують, що йде процес "вкручування" однієї тенденції в іншу. Тобто верхня частина взаємодіє з нижньою.

Найдьонова Л. А.:

– Ці всі динамічні моделювання мають сенс лише до тієї межі, доки не відриваються від реальності.

Яремчук О. В. (доповідач):

– Моделі ґрунтуються на вже проведених мною дослідженнях. Набір понять має певну апробацію.

* * *

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ

(доповідь)

Гнатенко Петро Іванович,

д. філос. н., професор, чл.-кор. НАПН України, головний науковий співробітник лабораторії методології психосоціальних і політико-психологічних досліджень Інституту соціальної та політичної психології НАПН України:

– Поняття національної ідентичності та історичної пам'яті між собою дуже пов'язані. Фактично, якщо брати нашу країну, йдеться про відповідь на два питання: перше – хто ми і друге – чого ми хочемо? Перше питання, яке поставив ще Тарас Шевченко: хто ми, чиїх батьків діти? До цього часу шукаємо відповіді. І це характерно не тільки для України, а також для країн, які позбулися колоніального гноблення. Візьмімо війни в Латинській Америці, де йдуть пошуки латиноамериканської сутності, де дуже гостро стоїть питання "хто ми?", оскільки там відбулася метисизація населення в планетарному масштабі: є місцеве населення, є завезені з Африки негри, є іспанці, є португальці, і дуже гостро постало питання культури – яка ж культура тоді наша? Яке наше відношення до європейської культури? Подібна проблема стоїть і перед Україною, яка була в складі Російської імперії і дуже мало мала незалежність. Характерною особливістю сучасної Європи є ренесанс національної ідентичності, характерний і для України, де відбувається – нерідко дуже болісно – процес становлення національної ідентичності. У нас, на жаль, трапилось так, що політика домінує над історією, історичною пам'яттю, майже кожного року переписують підручники з історії, даються різні тлумачення історичних процесів. Це пояснюється також і тим, що до складу України входять різні регіони, які мали різну культуру. Галичина – це вплив Польщі, далі Буковина і Закарпаття – вплив Угорщини і Румунії, Східна Україна – вплив Росії, і в кінці кінців формується питання: хто ми? У пошуках відповіді деякі дослідники заходять дуже далеко, твердячи, наприклад, що Ісус Христос був етнічним українцем, що культура України започаткувала культуру країн Сходу тощо. Ентоніен Сміт, західний дослідник національної ідентичності, Гантінгтон, Хабермас та інші висловили теорію колективної ідентичності, де йдеться про ідентичність професійну, релігійну, політичну і в тому числі національну. При цьому справедливо підкреслюється, що серед цих колективних форм ідентичності домінуюча роль належить національній. Відома книга Ентоні Сміта "Національна ідентичність" у свій час була перекладена українською мовою.

Якщо беремо феномен ідентичності, то це поняття – а зараз про ідентичність пишуть всі, як кажуть, "кому не лінь" – у строго науковому сенсі дуже слабо розроблене в методологічному плані. Це поняття по-різному тлумачиться різними авторами. Якщо брати національну ідентичність і ідентичність взагалі, то повинне існувати ядро ідентичності, що дуже важливо, постійна константа. Таким ядром національної ідентичності безсумнівно є національний характер. Саме він є найбільш сталою, найбільш важливою частиною національної

ідентичності. Відомо, що він за своєю природою консервативний, наслідується не генетично, а соціальними факторами, трансформація яких відбувається впродовж багатьох століть. В основі національного характеру лежить діалектика єдиного, особливого і загальнолюдського.

Зараз ренесанс нашої української ідентичності, пов'язаний з історичною пам'яттю, призвів до напруження у стосунках з Польщею, де використовується феномен Волинської трагедії, ОУН-УПА звинувачують у геноциді польського населення. Як відомо, і в Польщі, і в Україні, якщо брати історичну пам'ять, склалося так, що поляки апелюють до Богдана Хмельницького і Бандери, антигерої для Польщі стали героями у нас, [для нас самих] наші антигерої віднедавна стали героями, а ті, що були героями стали антигероями. Це суперечність, викликана суперечністю самого історичного процесу, але в ньому є важливі протиріччя, викликані протиріччям процесів в українській історії. І ці суперечності посилюються політичним впливом, повторю, що політика, на жаль, домінує і визначає підхід до історичної пам'яті, а цього не повинно бути. Оцінка фактів минулої історії повинна бути об'єктивною, потрібний науковий підхід, а не з позицій тієї чи іншої партії.

Щодо того, що таке історична пам'ять, написав таке визначення: "*Историческая память* – это совокупность установок, стереотипов, традиций, обычаев, фактов прошлого, как положительных, так и отрицательных, причем доминирующую роль играет их самооценка с позиции национального самосознания, и эта самооценка должна быть детерминирована общественным характером сознания с позиции общечеловеческих ценностей, места и роли данного этноса в историческом процессе."

* * *

ЗАПИТАННЯ, ДИСКУСІЯ

Лазоренко Борис Петрович,

к. філос. н., ст. наук. співроб., провідний науковий співробітник лабораторії соціальної психології особистості Інституту соціальної та політичної психології НАПН України:

– Запитання стосовно ідентичності і її протилежності – розототожнення. Для мене ідентичність – це ототожнення, де людина себе виокремлює. Однак, щоб ототожнитися, треба пройти через протилежний процес, яке Ваше бачення?

Гнатенко П. І. (доповідач):

– В этой связи вспоминаю Гегеля и его учение о противоречиях как источнике развития, где Гегель говорил, что противоречия в своем развитии проходят несколько стадий. Первая стадия есть явлением, оно включает в себя различия, потому что абсолютно тождественных явлений не бывает. Различие тождественно с некоторыми чертами общего. Дальше в процессе развития происходит формирование противоположностей. И последняя стадия – взаимоотношения между противоположностями: они формируют противоречия. Такова, по Гегелю, эволюция явлений, фактов, событий, которая проходит стадии: тождества (любое тождество включает в себя различия,

любое различие включает в себя тождество), противоположности, противоречия. Я эту точку зрения Гегеля поддерживаю. Когда говорим об идентичности, то в методологическом плане эта проблема больше всего разработана Гегелем и Хайдеггером.

Лазоренко Б. П.:

– Як будемо відокремлювати (визначати) українську ідентичність стосовно інших ідентичностей?

Гнатенко П. І. (доповідач):

– Основой, ядром национальной идентичности (украинской, грузинской, еврейской и т. д.) является наличие национального характера. Это психологический портрет нации.

Кочубейник Ольга Миколаївна,

д. психол. н., ст. наук. співроб., провідний науковий співробітник лабораторії психології політико-правових відносин Інституту соціальної та політичної психології НАПН України:

– Первый вопрос. Не приведу полностью определение национальной исторической памяти, которое Вы предлагали, но у Вас была введена аксиологическая модальность. Вы предлагаете оценивать события как негативные-позитивные, положительные-отрицательные. В связи с этим такой вопрос: историю пишут победители, соответственно аксиологическое измерение всегда находится под контролем доминирующего дискурса, каким образом возможна тогда объективность? Аксиология всегда продиктована доминирующим дискурсом, "правильно" или "неправильно" – по отношению к доминирующей партии. Каким образом аксиологическая оценка совмещается с объективностью (когда говорите, что историческая память имеет как позитивные, так и негативные стороны)?

Второй вопрос касается национального характера. Как теоретический конструкт – да, как эмпирический индикатор – сомневаюсь. Сколько возможно реальных форм существования национального характера, чтобы мы это могли использовать как идентификатор идентичности? Т. е. сколько людей – столько получите вариантов существования национального характера, как вы собираетесь вычленить ключевые?

Гнатенко П. І. (доповідач):

– Относительно совмещения исторической памяти и объективности – надо исходить из общечеловеческих ценностей. Они проявляются в жизнедеятельности любого этноса, общества, народа. Но проявляются по-разному, есть специфика преломления, отсюда диалектика общечеловеческого, национального, особенного.

Национальный характер – это для меня любимая тема, в свое время, когда защищали диссертации по "советскому народу" как новой исторической общности людей, я защитил докторскую по национальному характеру. Причем в Киеве ее защитить не мог, защитил в Ленинграде.

Кочубейник О. М.:

– Пусть мне нужно конкретного Пал Петровича или Иван Сергеича дифференцировать (маркировать): у него украинская идентичность или неукраинская? Как это сделать? Чем? И как использовать?

Татенко В. О.,

д. психол. н., професор, чл.-кор. НАПН України, головний науковий співробітник лабораторії методології психосоціальних і політико-психологічних досліджень Інституту соціальної та політичної психології НАПН України:

– В паспорте написать "украинец" или "почти украинец", или "чуть-чуть украинец", или "хочет быть украинцем".

Кочубейник О. М.:

– А в паспорте уже не пишут, вот в чем горе.

Гнатенко П. І. (доповідач):

– Через культуру. А иначе никак.

Кочубейник О. М.:

– У меня есть знакомый – негр Вася, Василий Сергеевич, выглядит с классическими негроидными чертами, всю жизнь прожил в Киеве.

Лазоренко Б. П.:

– І говорить українською мовою?

Кочубейник О. М.:

– Скажем так, на суржике, но так, что некоторые позавидуют. Что у него с характером-то?

Гнатенко П. І. (доповідач):

– Если человек, скажем, китаец, родился в США, вырос там и больше нигде не был, то он представитель американского национального характера.

Кочубейник О. М.:

– Но хлопцу регулярно отказывали в праве на идентичность. Когда он говорил: "Я – украинец", ему отвечали: "Как украинец? Ты себя в зеркале видел?".

Коробанова О. Л.,

к. психол. н., науковий співробітник Інституту соціальної та політичної психології НАПН України:

– Дискриминация.

Кочубейник О. М.:

– Пусть ситуация комичная – но она реальная!

Гнатенко П. І. (доповідач):

– Именно через культурную составляющую возможно говорить о формировании национального характера и идентичности.

Кочубейник О. М.:

– Пчел разводить? Крестиком вышивать?

Гнатенко П. І. (доповідач):

– Национальный характер, повторяю, является ядром национальной идентичности, ее постоянной константой, это то, что остается неизменным.

Краснякова Алла Олексіївна,

науковий співробітник лабораторії психології політичної поведінки молоді Інституту соціальної та політичної психології НАПН України:

– Понравилось Ваше определение исторической памяти. На слух его сейчас воспроизвести не смогу, было бы хорошо, если бы выложили его в статье, чтобы можно было посмотреть и оспорить. Первая часть, что это самобытность (совокупность установок, традиций, отношений и т. д.) – это нужно смотреть в контексте (и важно, чтобы на украинском языке). На сегодня по национальной идентичности прийти к общему знаменателю мы не можем и говорим очень часто о гражданской идентичности. В Вашем понимании, национальная идентичность и гражданская идентичность – как они "уживаются"? Что во что входит? Существуют ли они параллельно или взаимосвязано? Гражданская идентичность – это то, что в паспорте, а национальная – то, что внутри? Как соизмерить эти понятия?

Горноста́й П. П.,

д. психол. н., професор, головний науковий співробітник лабораторії психології малих груп та міжгрупових відносин Інституту соціальної та політичної психології НАПН України:

– И еще есть этническая идентичность.

Гнатенко П. І. (доповідач):

– С моей точки зрения, национальная идентичность больше связана с этничностью. А гражданская – с формированием политической нации. На Украине сейчас происходит процесс структурирования и формирования политической нации, она еще, к сожалению, не сформировалась. На Украине живут, как мы говорим, более 100 наций, народностей. Национальный характер украинцев – это одно, евреев – другое и т. д. Учитывая взаимовлияния, здесь, конечно, нет жестких границ. Но украинец есть украинец, еврей есть еврей, а грузин есть грузин.

Краснякова А. О.:

– Политики, если правильно Вас понимаю, больше влияют на гражданскую идентичность, а национальная идентичность – это все-таки то, что прорастает в среде, в которой родился и рос человек (лемки, татары и т. д.) в зависимости от национального характера?

[Ствердна відповідь керівника семінару **Яремчук О. В.**]

* * *

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ТА ІСТОРИЧНА СПАДКОВІСТЬ: ГРУПОВІ ТА ОСОБИСТІСНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ

(доповідь)

Лазоренко Борис Петрович,

к. філос. н., ст. наук. співроб., провідний науковий співробітник лабораторії соціальної психології особистості Інституту соціальної та політичної психології НАПН України:

– Доброго дня всім! Не претендую на глобалізм, говоритиму в контексті свого практичного досвіду, практичної роботи.

Для мене *історична пам'ять* – це своєрідний архів образів, значущих для спільноти, позитивних і негативних, здобутків, успішних, переможних, добродійних, чи поразок, провалів, ганьби, подій і взаємодій з іншими спільнотами, які мають стосунок до виживання та розвитку даної спільноти. Специфіка архівації провалів своєрідна: це схоже на пост-травматичний синдром, якщо говорити про індивідуальні речі, але тут йдеться про колективну травму, яка, з одного боку, має певний захисний шар долучення. Маю на увазі більше соціально-психологічний аспект, адже знаємо, що зберігаються певні історичні відомості, історичні архіви, але, як писав уже згадуваний Гегель, ніщо так швидко не змінюється, як непорушне минуле, тому що з приходом кожної нової влади історія ідеологічно переписується під владу у сприятливій для неї ретроспективі. Історична пам'ять для мене тісно пов'язана з історичною спадковістю – механізмом наслідування, оцінки й відбору, селекції значущих історичних подій. І "переписування" відбувається не тільки в політичному аспекті, але й у глибині, скажімо так, колективного несвідомого, а також і свідомого. Тобто оцінки в цьому архіві історичної пам'яті з плином часу коригуються, варіюють, але є такі магістральні оцінки, які зберігаються.

Історична пам'ять в соціально-психологічному аспекті та з урахуванням моментів несвідомого для мене постає через конкретні долі, їхні життя. Застереження: емоційний характер цих історичних подій настільки напружений, що досить сильно змінює особистість і вимальовує змінений життєвий шлях. Тому інколи особистості не в змозі витримувати це, тому долучення і переосмислення відбувається через призму особистісних захистів. Механізмом актуалізації історичної пам'яті є так звані аутогенні емоції. В практичній взаємодії і з малими групами, і з індивідами спостерігається така річ, що людина, коли починається згадування тих чи інших подій, починає відчувати емоції не ті, які вона пережила і має у своєму власному досвіді, а ті, які стосуються до історичної пам'яті щодо цих історичних подій. Зрозуміло, що ці структури мають образний характер, але основною лінією, яка зумовлює рух, об'єднання чи роз'єднання, залучення до спільноти чи диференціації від неї, є глибинні емоції. У психології це мотивація і воля, які мають певну спорідненість із силовими установками, що працюють у природі. Людина не

завжди здатна навіть свідомо чинити їм опір, і вони мають певний компульсивний характер.

На завершення, згадаю епізод, який мене дуже схвилював. Це був 2014 рік, при Інституті працював (і працює) соціально-психологічний реабілітаційний центр, до мене звернулися по допомогу одному з учасників АТО. Спитали, чи можу я з ним поспілкуватися, дали телефон, і я почув чітку таку російську мову. А мені ж говорили, що він з "Правого сектора". Коли ми зустрілися, мене вразила його життєва історія. Він сам з-під Новосибірська, батьки його – нащадки виселених у 1946–1950-х роках із Західної України. Старший його брат загинув у Першій Чеченській війні, воював проти росіян на боці чеченців. Сам він приїхав в Україну щойно в Києві почалися ці події, вступив до "Правого сектора", і основна його проблем була в тому, що "свій серед чужих". Тому що він відчував себе приналежним до України, до її захисту, його ж залишили тут, нібито для підготовки інших. З одного боку, він відчував себе внутрішньо українцем, але "Правий сектор" не зовсім його сприймав.

На мій погляд, проживання і набуття людиною ідентичності – це процес і індивідуальний, і колективний. Говорячи про наше сьогодення, це дійсно становлення, це процес, який потребує певного часу. Дякую за увагу!

* * *

ЗАПИТАННЯ, ДИСКУСІЯ

Яремчук Оксана Василівна,

керівник семінару, д. психол. н., доцент, провідний науковий співробітник лабораторії методології психосоціальних та політико-психологічних досліджень Інституту соціальної та політичної психології НАПН України:

– Борисе Петровичу, як наведений Вами приклад можна проаналізувати з точки зору становлення суб'єктності? Чи можна, на Ваш погляд, вважати цього чоловіка носієм певної мультикультурної ціннісно-сміислової матриці, і що саме в цій площині мультикультурності формується його суб'єктність, його ідентичність? Мені це цікаво, оскільки зараз розробляю цю проблематику.

Лазоренко Б. П. (доповідач):

– Якщо говорити саме про цей випадок, то так назвати неможливо. Для мультикультурності потрібен, сказав би, певний досвід. Це ж була досить молода людина. Думаю, у нього це була компульсивна дія, його суб'єктність у повній мірі не була усвідомленою. Він ішов на вольовому, емоційному потягові, який підживлювався двома аспектами. Перший – це якісь певні [родинні спогади], навіть якщо його батьки не дуже й розповідали, що там відбувалося. Тому що, на мій погляд, якби батьки були такими вже усвідомленими українцями, то вони його хоча б мовно якось підготували, адже ми знаємо, що люди, які знаходяться поза межами свого етносу, в діаспорі, намагаються передати мову нащадкам. У нього ж була чітка російська мова, якою спілкувався, при цьому української не знав. Але оця глибина – вона його спонукала, тобто перше – це історична пам'ять, яка прокинулася завдяки

певним дотичностям, кризовим ситуаціям. Думаю, такою кризовою подією – це другий аспект – для нього була смерть старшого брата, який пішов туди свідомо (насправді, не було багато часу все це прояснювати). Безумовно, це була суб'єктна дія, але не усвідомлена в тій ширині, про яку говоримо. Намагався зв'язатися з ним кілька разів. Він прийшов до нас напередодні відправки в Донецький аеропорт, і потім уже його телефон не відповідав і не відповідає зараз. Можливо, доля нас зведе, якщо він залишився живий, тоді буде зрозуміло, який його подальший шлях. Але для мене тут головне те, що історична пам'ять і індивід (особа) між собою пов'язані, дотичні. Ця дотичність не відбувається через читання архівів – це є вторинним, а первинним є суб'єктивний потяг, щоб це засвоїти. Чому людина витрачає час свого життя, щоб займатися тим чи іншим? Тому що в неї є глибинна спонука, що базується, для мене, на оцій історичній пам'яті.

* * *

ПАМ'ЯТЬ ПРО ІСТОРИЧНІ ТРАВМИ: ГАЛЬМО ЧИ РУШІЙ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ?

(доповідь)

Горностаї Павло Петрович,

д. психол. н., професор, головний науковий співробітник лабораторії психології малих груп та міжгрупових відносин Інституту соціальної та політичної психології НАПН України:

– Досить тривалий час цікавлюсь темою історичних травм, колективних травм, яким чином це пов'язано з історичною пам'яттю та суспільним прогресом. Не буду давати визначень цих травм, про це маю багато публікацій, натомість зупинюся на тому, як це впливає на суспільні процеси (динаміку, розвиток). Проводячи аналогії, помітив, що є багато спільного між індивідуальною травматизацією з відповідним впливом на особистісний розвиток та впливом колективних травм, у тому числі навіть на глобальному рівні. Тут спрацьовує фрактальний ефект (відповідні концепції в нашому Інституті розробляла Олена Андріївна Донченко).

Кожна колективна, історична травма, безумовно, впливає на подальший хід життя великої групи людей. Умовно можемо розділити тенденції на деструктивні та конструктивні. В першому випадку йдеться про деструктивні тенденції долання або компенсації колективних травм. Це може бути створення групою агресивної тоталітарної ідеології, яка диктує подальшу взаємодію з іншими групами, включаючи агресію, війни, тероризм, расизм, супроводжується мілітаризацією та створенням ідеї величчя. Може використовуватися, запускатися колективна міфологія (чи національна), ці міфи певним чином трансформують історію, створюється міфологічна історія даної великої групи (про велич та обраність).

Окрім активного полюсу, може бути й пасивний, чи депресивний. Це створення комплексу меншовартості (колективного), психологія жертви, прагнення до зовнішнього патронату – прагнення групи приєднатися до іншої групи або конгломерату груп, де можна відчувати якийсь захист. Чистих позитивних чи негативних, деструктивних чи конструктивних форм не існує, все переплетено тонкими гранями. Скажімо, прагнення стати членом НАТО і прагнення повернутись у Радянський Союз – те й те процеси, формально одна й та ж тенденція – прагнення до зовнішнього патронату, але їх оцінки наразі виглядають зовсім різними, і, звичайно ж, виникає багато дискусійних моментів. Колективна травма може викликати й конструктивні тенденції, як-от консолідація групи. Йдеться, підкреслюю, про великі групи: нації, державні утворення, більш глобальні, наприклад, Європейський Союз.

Щодо розвитку групової ідентичності (про що говорив Петро Іванович [Гнатенко]) – йдеться про групову ідентичність у більш ширшому сенсі, ніж національна чи громадянська. Групова ідентичність – це поняття, яке об'єднує багато різних видів групової ідентичності, включаючи етнічну тощо (яким

чином, які види переважають – питання для окремої доповіді). Колективна травма може дуже істотним чином за відносно нетривалий період часу сприяти зростанню різних форм групової ідентичності, створенню інструментів групової взаємодії (динаміки, самоорганізації), включаючи демократичні інститути тощо, що може розглядатися як позитивна тенденція внаслідок колективної травматизації.

Приклад відносно позитивного впливу (подолання) колективної травми: США після травми Великої депресії 1950-х років – після цього ця нація вийшла на досить високий рівень (економіка, демократичні інститути). Хоча не так і односторонньо йшов цей процес, зокрема мали місце расові проблеми у 1960–70-ті роки, спостерігався певний регрес, але ці питання також були подолані. Яскравим індикатором подолання расових проблем стали два строки темношкірого президента США Барака Обами, про що у 1960-ті роки годі було навіть подумати, не те що здійснити. [Чорна Л. Г., Коробанова О. Л. – Іще б жінку обрали!] Думаю, це буде також.

Німеччина. Тут потрібно розглядати різні етапи. Наприклад, середина 19-го століття і подальший період, коли Німеччина відчувала травму роз'єднаності, їй потрібно було консолідувати суспільство, створити власну націю, збираючи її із шматків. Німеччина запізнилася до так званого імперіалістичного поділу світу, виникли великі імперії – Іспанська, Британська – а Німеччина не мала своїх колоній, і це було травмою тоді. У створенні тоді німецької нації (Бісмарк), на мій погляд, переважали позитивні тенденції, хоча надалі ця травма далася взнаки, спричинивши Першу світову війну, оскільки не була подолана конструктивно достатнім чином. Жорстка ж поразка Німеччини у цій війні стала новою травмою, яка набагато підсилила ту травму, яка вже була, й спричинила появу нацизму, фашизму, Другу світову війну.

Росія. Травми, пов'язані із царизмом, кріпосним правом, (19-те століття) призвели до події, відомої як Жовтневий переворот (це була не революція, а суто насильницький прихід до влади). На мій погляд, далі протягом століття від цих подій, до початку 21-го століття, йшла компенсація цієї травматизації активним деструктивним шляхом: агресивна ідеологія, ідея величчя, міфологія. Росію (чи Радянський Союз) не спіткала доля Німеччини. Якби Німеччина не напала на СРСР, можливо події розвивалися б інакше, і тоді світ святкував би перемогу над такими агресорами як СРСР та Німеччина, й історія, можливо, пішла б якимось по-іншому. Однак Радянський Союз став членом антигітлерівської коаліції, і всі його деструктивні дії (агресії, голодомори тощо) були начебто (підкреслюю – начебто) не те щоб узаконені, але пройшли повз історичне засудження, начебто реабілітовані. Ця неподолана травма таким чином продовжується до сих пір, і що буде далі, важко сказати – події можуть розвиватися і в один, і в інший бік. Але світ не виніс ніяких уроків з подій кінця 1930-х – початку 1940-х років. Як на мене, повинно бути зрозумілим, що державу, яку було виключено з Ліги Націй за напад на Фінляндію у 1940 році, не можна було потім ставити одним з п'яти основних членів Ради безпеки ООН

з правом вето. Не можна! Закрили очі на той злочин, який був, і бачимо зараз наслідки цієї помилки.

Можливий також не деструктивний, а радше депресивний спосіб виходу з колективної травми. Це переживає велика кількість постколоніальних країн, насамперед, це країни Африки, де бідність, голод, і будучи формально незалежними, вони не можуть нормально налагодити суспільні процеси.

Позитивний приклад дає Ізраїль – після травми Другої світової війни й Голокосту. Це була надзвичайно тяжка травма, але ці речі все-таки зуміли подолати (звичайно, за допомогою також і світової громадськості) й зараз на прогресивному шляху розвитку.

Можна багато прикладів наводити, зокрема показовою є проблема мусульманського світу: екстремізм, ісламський тероризм. (Йдеться саме про тоталітарні, агресивні, радикальні складові ісламської ідеології). Європа поки що не зуміла протиставити цим проблемам нічого, і це, на мою думку – хоч, можливо, це дещо сміливе припущення – є не лише наслідком колоніальної політики, але й подій, які мали місце за тисячу років до цього, зокрема Хрестових походів християнства на мусульманський світ.

Кілька слів про Україну – до якого типу цього ескізу типології (на разі це лише ескіз, який потребує подальшої розробки) відносимось, яка динаміка позитивного-негативного, конструктивного-деструктивного? В Україні, на жаль, дуже сильний вектор тяжіння до зовнішнього патронату. Ще в дохристиянську Русь запросили варязьких князів (Олег, Ігор), потім декілька століть Україна була чи то під гнітом, чи просто частиною Великого князівства Литовського, потім – Речі Посполитої, потім – Росії, знову Польщі тощо. І це є причиною того, що дуже важко йдуть процеси самовизначення. Але вони йдуть.

Маю гіпотезу щодо сьогоденної певної суспільної стагнації після піднесення часів Майдану, коли було скинуто тирана, й була можливість стати якимись зовсім іншими, але пройшло буквально два-три роки, і ми потрапили в потенційну яму й зараз не можемо з неї вибратися. Ми повернулися до тих колективних травм, які не були подолані. Насамперед, це травма Голодомору, яка не була вилікувана жодним чином – на відміну від травми Голокосту, де весь світ про це говорив, і було реалізовано величезну кількість проектів, зокрема психотерапевтичних, з лікування наслідків у жертв, у їхніх нащадків тощо. Не тільки не було нічого подібного після травми Голодомору, але 20 років – час цілого покоління, аж до смерті Сталіна – ця тема була заборонена, людям заборонялося навіть вважати, що голодомор був. Тобто після фактичного геноциду було 20 років психологічного геноциду, метою якого було витравлення цієї травми, цієї події з історичної пам'яті України. Це настільки катастрофічна подія, що, звичайно, не можна говорити, що за 80 років ми її подолали. Моя думка така, що зараз не можемо вибратися з болота, через те що нас цей біль тримає, і нічого не можемо з цим зробити.

Сподіваюся все ж, що ми якось вирулимо і буде якийсь позитив, не хочу на негативі закінчувати свою доповідь. Вважаю, те, що ми робимо з реабілітації історичної пам'яті, автентичної української історії – це дуже корисні речі, які, сподіваюся, призведуть до набагато більш позитивних тенденцій, я в це вірю й докладатиму для цього свої зусилля! Дякую за увагу.

* * *

ЗАПИТАННЯ, ДИСКУСІЯ

Гнатенко Петро Іванович,

д. філос. н., професор, чл.-кор. НАПН України, головний науковий співробітник лабораторії методології психосоціальних та політико-психологічних досліджень Інституту соціальної та політичної психології НАПН України:

– Розгром німецького нацизму – що це було для німецького народу?

Горностаї П. П. (доповідач):

– Це була колективна травма. Яку німецька нація долала як колективну травму у тому числі. Тут також, на мою думку, є позитивні і негативні сторони. Позитивна – це те, що відбулася денацифікація, а негативна – що все ж таки, на відміну від комплексу переваги, на якому тримався нацизм, виник комплекс національної провини, і тут не так все добре. Але багато позитивних речей є. Думаю, подолання цієї травми – порівняно, скажімо, з травмою, яку німецький народ отримав після Першої світової війни – [відбувалось] набагато прогресивніше.

Лазоренко Борис Петрович,

к. філос. н., ст. наук. співроб., провідний науковий співробітник лабораторії соціальної психології особистості Інституту соціальної та політичної психології НАПН України:

– Чи вірно, що одним із глибинних механізмів відтворення і переживання колективної травми є "трикутник Карпмана": переслідувач (агресор), жертва, рятівник? Мені здалося, що в доповіді це прозвучало.

Горностаї П. П. (доповідач):

– Так. Є цікавий аспект, над яким багато думаю (зараз його лише позначу, в деяких моїх публікаціях частково це є, але ще розроблятиметься): коли одна група є агресором, а інша група є жертвою, колективну травму отримують обидві групи, але це різні за якістю групи (висвітлювати, у чому полягає різниця, зараз немає часу), там і там є травми, використовуються різні способи (захисні колективні механізми) для компенсації цієї травми. Агресор не може не травмуватися тими подіями, які він здійснив.

Яремчук Оксана Василівна,

керівник семінару, д. психол. н., доцент, провідний науковий співробітник лабораторії методології психосоціальних та політико-психологічних досліджень Інституту соціальної та політичної психології НАПН України:

– Яке визначення історичної пам'яті можете запропонувати?

Горностаї П. П. (доповідач):

– Спеціально не розробляв, але спробую: на мою думку, *історична пам'ять* – це відображення історичних подій, процесів тощо у формах суспільної свідомості (як це з радянських часів традиційно називалось): у міфології, науці, філософії, культурі, мистецтві. Ці форми, на моє переконання, включають і свідомі, і неусвідомлювані компоненти.

* * *

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ: ЧИ МОЖНА ЗГАДАТИ ТЕ, ЧОГО НЕ БУЛО?

(доповідь)

Чорна Лідія Георгіївна,

к. психол. н., ст. наук. співроб., в. о. завідувача лабораторії психології малих груп та міжгрупових відносин Інституту соціальної та політичної психології НАПН України:

– Те про що говоритиму є результатом використання мною сайтів новин так званої "ЛНР", також сайтів "Міністерства освіти і науки ЛНР". Спеціально не користувалася нашими сайтами. Звичайно, все це звучатиме більше гіпотетично. Йдеться про моніторинг за два місяці: травень і червень 2018 р. Є наміри зробити зрізи за травень – червень 2017, 2016, 2015, 2014 років.

Історичну пам'ять як соціально-психологічне явище відносять до сфери масових психічних феноменів. Але, як було вже заявлено на нашому семінарі, воно також описує психологію суб'єктності. Пам'ять не лише відтворює події минулого, а й додає до них особисту оцінку, наповнює їх особистісними смислами, а також за допомогою певних мисленневих операцій реконструює події, а отже має не лише функцію відображення, але й творення минулого. Пам'ять через уявлення тісно пов'язана з уявою і фантазією. Історична пам'ять має як індивідуальний, так в колективний виміри. Креативний аспект історичної пам'яті посилюється, коли йдеться про пам'ять, яка базується на колективних уявленнях (звісно, це несвідоме, творчість, спонтанність). Отже, історичні колективні уявлення, на мій погляд, можуть використовуватись у маніпулятивних технологіях формування суспільної думки, ідеологічних настанов населення, формування засад державності (зокрема "нової державності").

Зараз на конференціях, симпозіумах, з'їздах патріотичної молоді в Росії (а багато сайтів "ДНР" та "ЛНР" мають посилання на російські сайти) у контексті обговорення питань, пов'язаних із "руським миром", де говориться про руську цивілізацію, православну цивілізацію, російську націю, "русский народ", цивілізаційну ідентичність, цивілізаційний код, російську культуру, руську культуру, живі цінності руської цивілізації, границі російської цивілізації тощо (використовується багато понять), також обов'язково присутній вербальний конструкт історичної пам'яті. І виглядає це досить науково й презентабельно.

Новостворені "ЛНР" і "ДНР" як начебто молоді державні утворення активно, цілеспрямовано та масштабно творять свою історію на основі історичної пам'яті та конструюють нову історичну пам'ять. Так, історія про Молоду Гвардію Краснодону, про яку багато чого понавигадував свого часу Олександр Фадєєв (ми все це пам'ятаємо), активно поєднується з сучасною історією. З [рубрики] "Події" "Міністерства ЛНР": збір меморіального комплексу "Клятва" в Краснодоні"; проект "Молода Гвардія крокує по країні! Живіть за нас!"; Вахта Пам'яті біля братської могили молодогвардійців; створення дитячої організації

"Молода Гвардія". Дуже багато всього з тематики "Молодої Гвардії" використовується в повсякденному житті. У Луганському економіко-правовому ліцеї-інтернаті імені Героїв "Молодої Гвардії" випускна святкова лінійка проводилася під звуки "Слов'янки". При цьому послідовно використовується риторика відданості підростаючого покоління "країни ЛНР", вірності вітчизні та обов'язку захищати її. Створюється міфологема про місця бойової слави в історії "ДНР", місця створення і боїв "383-ї", "395-ї" "Шахтарських дивізій". Проводяться аналогії між подіями Другої світової війни та сучасними. Так, певний захід з актуальної воєнної тематики відразу ж пов'язується з подіями 1941–1945 років, війною проти фашизму. Наприклад, дуже зворушливий момент – декламування листів маленьких луганчан, які пожили в окупації у 1941–1945 роках. І відразу події переносяться у наш час: святкування Дня Перемоги та святкування 235-річчя заснування Чорноморського флоту Росії, святкування Дня Перемоги та відвідання виставки сучасного військового озброєння та техніки. Тобто захід, присвячений війні Радянського союзу проти фашизму, обов'язково порівнюється з воєнними подіями на Донбасі.

Завдяки емоційній насиченості згаданих подій, поганому знанню населенням історії (що є характерним для більшості українців – при неодноразовому її переписуванні) відбувається "злипання", аглютинація дискурсів цих подій у свідомості людини. Крім того, з допомогою всіляких масових заходів, групових ритуалів, присутності поважних публічних осіб, духовенства, випусків аналітичних досліджень, відкриття пам'ятників тощо доводиться існування певної вже сучасної події, яка не є доведеним фактом, адже відсутні прямі докази того, що вона відбувалась, і інтерпретація якої може бути різною відповідно до внутрішньої позиції учасника або спостерігача. Це ніби проєктивний образний тест, наповнення якого конкретними смислами залежить від внутрішньої позиції досліджуваного. Складається враження, що саме внаслідок розмитості часових і просторових характеристик такої події її й зручно використовувати для творення своєї нової історії даної групи людей. Кількість заходів з увічнення події та швидкість, з якою це роблять в "ДНР/ЛНР", свідчить на користь нашого гіпотетичного припущення: хто перший проінтерпретував подію певним чином і вніс її у масову свідомість, то такою вона і буде.

Масова свідомість дуже важко змінює свої уявлення, оперує стереотипами і глибоко закарбованими у пам'яті образами, що одного разу були сформовані й які важко надалі змінити найлогічнішими аргументами й об'єктивними доказами. На нашу думку, показовими є події 2 червня 2014 року, коли начебто Збройні Сили України здійснили авіаналіт на Луганську ОДА, і при цьому загинули – в різних джерелах по-різному – 6, 7, 8 людей. Існує безліч відео, фотографій про цей авіаналіт, але на жодному немає моменту скидання авіаційних бомб (інша інтерпретація – електронних ракет) з літака. Немає такого! Є окремо літак у небі, і окремо вибух у парку. А от літак, який літає над ОДА і скидає вибухівку – немає такого. У написанні цієї історії беруть участь викладачі та науковці луганських університетів імені Тараса Шевченка та Володимира Даля: випуск брошур, вечори пам'яті, наукові семінари, і все це

присвячено подіям 2 червня. Щороку святкується річниця події, встановлюються пам'ятні знаки, духовенство освячує їх.

На нашу думку, показовим є пояснення істориками й науковцями "ЛНР" відносно видання брошури, яка містить матеріали про ці події: "Люди починають забувати, как это было на самом деле". Це йде відразу з першого рядка – "Люди начинают забывать", "Они не помнят, как все начиналось". "Чтобы люди не забывали тех, кто погиб, чтобы была память, как это произошло, что сделала Украина со своими гражданами – такова цель создания нашей брошюры" – пояснює автор брошури Владислав Литвинов. Відразу різонуло – "они не помнят, как все начиналось, как это было". Отже, у створенні сучасної історії "ДНР" не лише використовуються недоведені факти, а й апріорі стверджується, що люди "забули" про цю подію – хоча жахливість такої події, яка відбулася зовсім нещодавно, не дозволила б пам'яті цього зробити. Пригадати те, чого не було ("они не помнят"), змусити людину повірити у вигадане (а впродовж останнього часу обиватель звик до переписування історії) – завдання з компенсації цінностей-сміслів творення нових молодих "держав".

Створення історичних міфів є аналогом на рівні масової свідомості феномену когнітивного дисонансу в індивідуальній свідомості, коли розуміння та інтерпретація подій "має бути". Коли ж ці події були настільки жахливими, що не можуть бути об'єктивно оцінені й сприйняті, тоді приходять на допомогу психологічні техніки: згадати – не забувати – пам'ятати – бути вірним історичній пам'яті. Дякую.

* * *

ЗАПИТАННЯ, ДИСКУСІЯ

Горностаї Павло Петрович,

д. психол. н., професор, головний науковий співробітник лабораторії психології малих груп та міжгрупових відносин Інституту соціальної та політичної психології НАПН України:

– Дуже добре пам'ятаю цю історію з начебто бомбуванням луганської ОДА, на той час переглядав величезну кількість публікацій. Є чітке відео, де був зафіксований мінометний постріл з парку навпроти цієї ОДА, і пошкоджена стіна. Від авіанальоту не може бути пошкодженою [тільки] стіна будинку. Тобто це з одного боку – абсолютний фейк, а з іншого – яскравий приклад майстерної, на жаль, [інформаційної операції] – це те, що розглядаю в статті "Інформаційний Франкенштейн", як конструюються фейки: беруться шматочки правди і з них компонується те, з чого створюється міф. Доступність цих матеріалів в Інтернеті вільна, люди не могли не знати, йде абсолютно свідоме зомбування мізків.

Чорна Л. Г. (доповідач):

– Так, дуже насторожують настанови, які йдуть на всіх цих заходах. Пасічник, нинішній голова "ЛНР", говорить, що треба пам'ятати, не забувати, а от воно

забувається, так само й очільники "ДНР". Дійсно, багато інформації, що це фейк, але навіть якщо це не фейк, немає прямих доказів, що літак скинув ракети. Абсолютно немає! Спеціально передивлялась усі ці [матеріали]. Але це використовується.

Горностаї П. П.:

– На цьому відео є літак, який якісь ракети запуслав. Але літак знаходився над [будівлею], отже об'єкти, які під ним, не можуть бути цілями. Цілями були якісь військові об'єкти.

Яремчук Оксана Василівна,

керівник семінару, д. психол. н., доцент, провідний науковий співробітник лабораторії методології психосоціальних та політико-психологічних досліджень Інституту соціальної та політичної психології НАПН України:

– Тут важливо не тільки те, що це фейк, а те, що, не дивлячись на те, що це фейк, це прийнято як певна політика пам'яті. Тобто це потрібно, це архетипово зведено до певних образів ворога.

Горностаї П. П.:

– "Пам'ять" про те, чого не було.

Лазоренко Борис Петрович,

к. філос. н., ст. наук. співроб., провідний науковий співробітник лабораторії соціальної психології особистості Інституту соціальної та політичної психології НАПН України:

– Чи є у нас засоби, щоб [з'ясувати], чи [насправді] це закарбувалось [в історичній пам'яті]? Фактично ж засобів немає. Є намагання. Це було б дуже цікаве дослідження: чи є безпосередній вплив результатів такої масованої ідеологічної побудови, чи відтворюється вона в пам'яті спільноти, чи фактично наявна там? Як-от намагалися сформулювати "наш народ – радянський народ", а пройшло кілька років – і це все розвалилось.

Чорна Л. Г. (доповідач):

– Ні, не вважаю, що все розвалилось. Зі здійсненої мною аналітики, 70–80 % новин "Міністерства освіти та науки ЛНР" присвячено патріотичному вихованню. Дуже багато використовується групових ритуалів: ось почесна варта біля пам'ятника Молодої Гвардії, ось група дітей летить на почесну варту біля якоїсь Вахти № 1 в Севастополі. Багато емоційно насичених ритуалів, а змісту про те, що це насправді було, зовсім немає.

Савінов Володимир Вікторович,

молодший науковий співробітник лабораторії соціальної психології особистості Інститут соціальної та політичної психології НАПН України:

– Навіщо Ви це взагалі вивчали? Що з цим робити нам?

Чорна Л. Г. (доповідач):

– Мені цікаво, що відбувається по той бік лінії фронту. Щодо питання, що з цим робити – по-перше, моніторити, по-друге, вивчати наявні міфи, бути готовими стосовно них дискутувати. Колись ця територія повернеться до території України, і там буде населення, якому маємо давати якусь відповідь.

Яремчук О. В.:

– Дуже важливо такі історичні фікції виносити на рівень того таки спільного вчинку, коли присутні різні точки зору, і подивитися, як через індивідуальний суб'єктний аспект може бути виправлена, знята ця брехня.

Чорна Л. Г. (доповідач):

– Потрібно систематизувати й вести перелік таких історико-політичних міфів. Є й інші міфи про інші події.

Яремчук О. В.:

– Це націлена маніпуляційна технологія. Повертаючись до своєї моделі, ці маніпулятивні технології націлені на деконсолідацію.

Чорна Л. Г. (доповідач):

– Так, звісно. Ще активно використовується міф про окремість, особливий статус Донбасу, створення Донецько-Криворізької республіки в 1917 р., від якої тягнуться якісь ниточки, влаштовуються вечори пам'яті. Дуже велика різноманітність масових заходів: фестивалі, походи, варти, сходження на якісь географічні точки, висадження дерев. І все це присвячено в руслі патріотичного виховання. Величезний масштаб охоплення – від наймолодшого віку до старшого.

Яремчук О. В.:

– Така собі міфопоритуальна активність.

Чорна Л. Г. (доповідач):

– Так, абсолютно. У мене склалося враження, що дозвіллевої активності – спонтанної, як ми звикли тут – у дітей немає, що все розписано: йдемо туди й туди. І для дитини, можливо, це й цікаво, що її дозвіллям спеціально займаються, сьогодні це, завтра те, але не залишається часу, коли б дитина була наодинці й проявляла свою спонтанну активність. Однак, нагадую, це лише мої враження й припущення.

* * *

ІСТОРИЧНИЙ РЕЗОНАНС ГРУПОВОЇ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ У СКЛАДНИХ СОЦІАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ

(доповідь)

Коробанова Ольга Леонідівна,

к. психол. н., науковий співробітник лабораторії психології малих груп та міжгрупових відносин Інституту соціальної та політичної психології НАПН України:

– Людина включена до поля групового свідомого-несвідомого, і це несе у собі великий адаптаційний потенціал для кожної людини і для груп, у які вона входить. Історична пам'ять про важкі події, такі як війни, голод, стресові ситуації, та моделі поведінки, що допомагали долати наслідки таких подій, надає можливість поглянути на сьогодні ширше, прокласти місток у майбутнє та віднайти потрібні ресурси. Історична пам'ять простягається з минулого в теперішнє, але може зазирати і в майбутнє. Наведу цікаві приклади. Ще у 1900 році Джон Уоткінс писав, що мережі обплутають світ, чоловік зможе зателефонувати з судна в Атлантичному океані своїй жінці в Чикаго, зв'язатися зі знайомими у Китаї буде так же просто, як зараз зателефонувати з Нью-Йорку в Бруклін, фотографії будуть передаватися по телефону на відстані. У романі братів Стругацьких "Пикник на обочині" (1972) описується така віртуальна зона, яка для нас сьогодні дуже перегукується з подіями 1986 року на четвертому блоці Чорнобильської АЕС. У тридцятих роках 20 століття Микола Дмитрович Кондратьєв розробив описову теорію хвиль в економіці. Є думка, що її можна поширити в політику й інші сфери суспільства. Періодами циклу є 40, 45, 50, 55 років. Бачимо, як накладаються хвилі Кондратьєва на часову періодичку. Зараз знаходимося десь на хвилі, яка має низхідний тренд. Кожний повний цикл починається з масового впровадження наукових відкриттів та інновацій. Це підтверджує, що соціальне життя також включається у ці цикли, проте найлегше їх було відстежити та вирахувати на основі економічних даних, оскільки збереглося багато тлумачень, інформації, цін, індексів тощо. В кожному циклі є довша висхідна фаза – це час змін, соціальних потрясінь, призводить до економічного підйому. Далі починається період низхідної фази – зародження знакових інновацій, розробок у науці, впровадження цих інновацій призводить до кризи. Тобто науково-технічний прогрес органічно вбудований до цих циклів.

Ми включені до поля групового свідомого-несвідомого, з його визначеністю минулим, і переломлюємо через себе його інформаційний вплив, вступаючи в резонанс, стаючи співзвучними значущим ознакам минулого. Групова свідомість досить містка та несе у собі пам'ять про значущі для соціуму історичні події. Події минулого представлені в нас через покоління, у позитивних чи негативних уподобаннях, емоціях, почуттях, подекуди в асоціаціях, передчуттях і ремінісценціях. На мою думку, *історична пам'ять* має більше образну та інтенціональну природу. Хальбвакс вперше запропонував розглядати пам'ять як соціально обумовлений елемент спільної

свідомості і колективної ідентичності (не можна розглядати пам'ять як щось властиве індивідуальному тілу і свідомості). Вчений виділяв взаємопов'язані між собою індивідуальну пам'ять, що базується на особистому досвіді, і пам'ять колективну. Вважаю, що груповий фаворитизм, такі групові феномени й ефекти, як міжгрупова дискримінація, груповий егоїзм, конформізм, ефект моди, є феноменами, що транслуються крізь віки як такі, що за певних обставин сприяли конкурентоспроможності групи.

Ще одне визначення *історичної пам'яті*, взяте з Вікіпедії, говорить, що це набір передаваних з покоління в покоління історичних повідомлень, міфів, суб'єктивно переломлених рефлексій про події минулого, особливо негативного досвіду, пригнічення, несправедливості стосовно народу.

Хотілося б зауважити щодо таких собі місцевих міфів – є у нас історична пам'ять і історичне забування, намагання стерти щось із пам'яті. Наприклад, під час святкування 1500-річчя Києва при розкопках було знайдено – про це розказували, але ніхто не публікував – кам'яні будівлі, але ж Київська Русь була дерев'яною, то їх швиденько закопали, щоб ніхто ніде про це не дізнався. Археолог Борис Єрофалов розповідав, що на Подолі знайдені залишки римського поселення, яке може бути віднесене до 3-го сторіччя до н. е. і яке гарно вписується в план, який був ще до пожежі на Подолі: Верхній Вал, Нижній Вал, між ними канал – все це як елементи огороження цього римського поселення. Воно існувало досить довго, легіонери, коли виходили на пенсію, отримували дозвіл селитися за межами поселення, залишилися планувальні його ознаки – торгові ряди на Контрактовій площі, вважається, що вони знаходяться на місці колишнього форуму, а будиночок Петра I – це будиночок претора, який був прихований пізнішими нашаруваннями з новою надбудовою.

Що стосується історичної міфології Києва, то період його заснування трьома братами, головним серед них – Києм, мав ознаки багатьох історичних травм. На той час, якщо звернутися до легенд, наприклад, описаних у "Велесовій книзі", то тільки місто починало нормально жити, багатіти, на нього нападали "вдячні" сусіди, відбираючи та розподіляючи між собою цінності, коштовності, їжу. Місто Кия переживало і голод, і ворожі навали, мало навчену армію, вміло оборонятися, заготовляти продукти (сушили рибу), зцілювати жителів. Відголоси важких подій можна знайти у дуже віддаленій історії, можливо, ці історичні травми мають недавній резонанс, такі відгуки, з одного боку, втілюють способи подолання цих травм, а з іншого – сприяють тому, що ці ситуації сприймаються саме як важкі й травмуючі.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що складні стресові ситуації пов'язують як психологічні ресурси особистості, так і її звернення до групової поведінки й її ефектів, які збереглися як трансгенераційні глибиннопсихологічні механізми ефективної поведінки та взаємодії. Подальші дослідження будуть спрямовані на вивчення співвідношення індивідуального, сімейного, групового свідомого та несвідомого у контексті надання переваг тим чи іншим моделям групової поведінки. дякую за увагу.

* * *

ЗАПИТАННЯ, ДИСКУСІЯ

Яремчук Оксана Василівна,

керівник семінару, д. психол. н., доцент, провідний науковий співробітник лабораторії методології психосоціальних та політико-психологічних досліджень Інституту соціальної та політичної психології НАПН України:

– Завдяки цій доповіді додався важливий аспект проявів матеріальної культури, які дають нам підстави складати уявлення про історичну пам'ять.

Коробанова О. Л. (доповідач):

– Вони теж викорінювалися, приховувалися, і ми тільки починаємо їх [вивчати]. Наприклад, нещодавно була радісно здивована, що "Петрівку" [станція метро в Києві] нарешті перейменували на "Почайну".

* * *

ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ. ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО

Татенко Віталій Олександрович,

д. психол. н., проф., чл.-кор. НАПН України, г. н. с. лабораторії методології психосоціальних і політико-психологічних досліджень Інституту соціальної та політичної психології НАПН України:

– З того, що сьогодні прозвучало, роблю висновок, що можна говорити про історичну пам'ять як з точки зору змісту, так і з точки зору форми. Говорячи про форму, хотів би згадати [загальнопсихологічні] функції пам'яті: запам'ятовування, збереження, відтворення, забування. Можна сказати, що історична пам'ять може розглядатися як певна метафора, яка до конкретного процесу запам'ятовування, забування, відтворення, збереження не має відношення, а можна сказати, що кожен з цих пунктів можна розглянути спеціально, як-от приклад з доповіді Чорної Л. Г., що формування історичної пам'яті може бути насильницьким, а може бути вільним процесом, може розглядатися як симулякра, чи як конструкт (конструктивізм), чи як наратив, що постійно змінюється, і ще багато цікавого можна говорити.

Яремчук Оксана Василівна,

керівник семінару, д. психол. н., доцент, провідний науковий співробітник лабораторії методології психосоціальних та політико-психологічних досліджень Інституту соціальної та політичної психології НАПН України:

– З доповіді Ольги Леонідівни [Коробанової], яку заслухали останньою, бачимо, що назви, топоніміка, конкретні споруди тощо несуть потенціал пробудження певних спадкових тенденцій, про які йшлося в доповіді Бориса Петровича [Лазоренка], і тих колективних травм і способів їх кодування, про які згадував Павло Петрович [Горностай]. Було наведено приклад, що споруди були кам'яні і тому не демонстрували версію, що тут від самого початку була Київська Русь, і тому їх знищили – тобто момент маніпулювання, адже можна "згадати" те, чого не було, про що казала Лідія Георгіївна [Чорна]. Хочу відмітити, що момент мультипарадигмальності й багатоаспектності, який підкреслив Віталій Олександрович [Татенко], на мій погляд, об'єднується саме моментом суб'єктності, тобто людина як суб'єкт стає собою у цьому просторі, де на неї впливають матеріальні культурні прояви, духовні, у тому числі маніпулятивні, родинна пам'ять (те, що пережила конкретна родина, сім'я), соціалізація. Частина нашої біографії, як-от, що ми у школі були піонерами, комсомольцями, резонує з певними міфами, і ті ж міфи Молодої Гвардії демонструють, що цей механізм працює й зараз.

Вдячна всім, хто брав участь в роботі семінару: доповідачам, тим, хто готував запитання, присутнім!

* * *

Д О Д А Т К И

ДОДАТОК А

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ МІФОТВОРЧОСТІ ОСОБИСТОСТІ ТА СПІЛЬНОТИ (Яремчук О. В.)

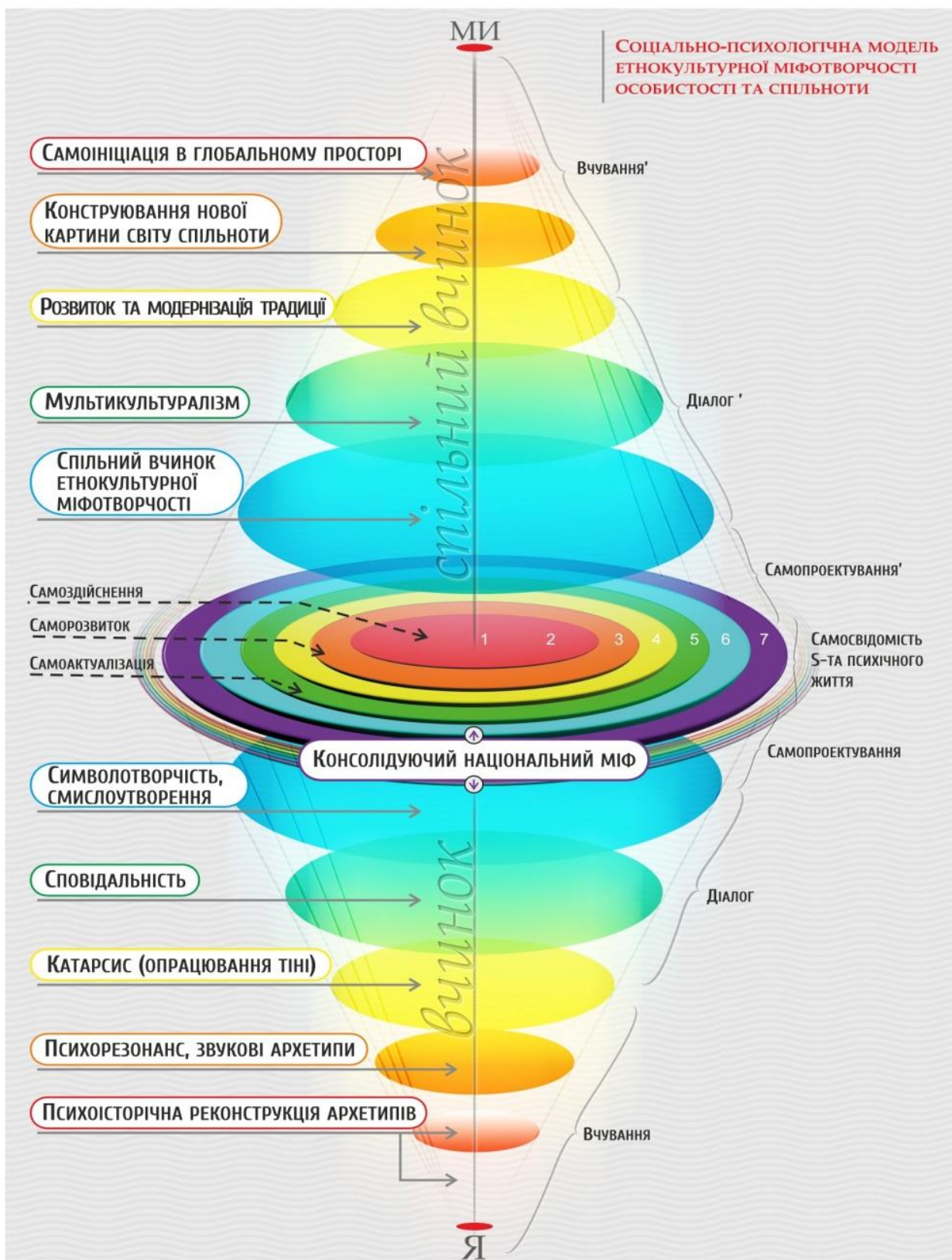

Рис. А.1

ДОДАТОК Б

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ НАЦІЄТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ІСТОРИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ В УМОВАХ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОСТІ (Яремчук О. В.)

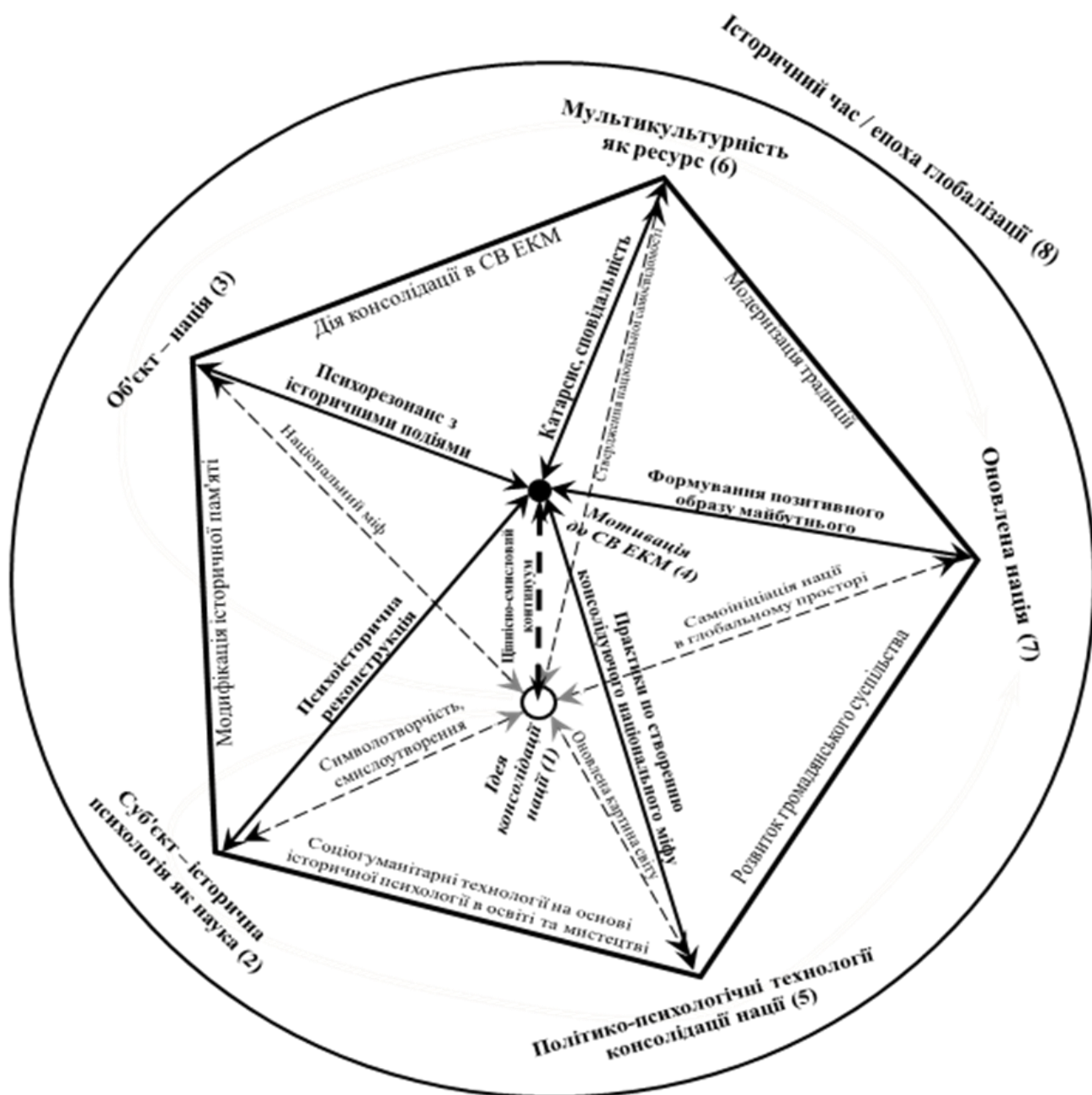

Рис. Б.1

ДОДАТОК В

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ІСТОРИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ В УМОВАХ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОСТІ (Яремчук О. В.)

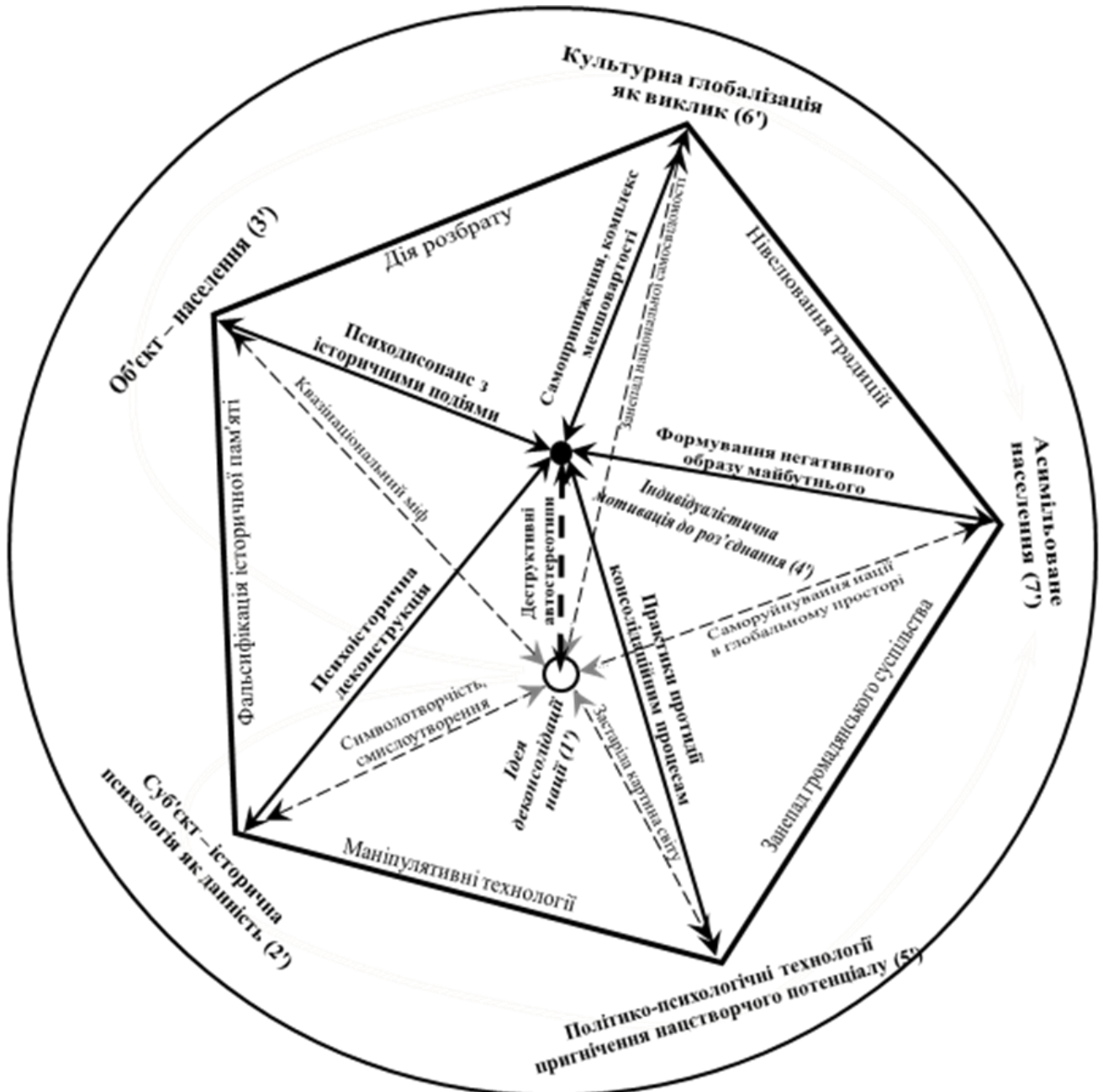

Рис. В.1

ДОДАТОК Г

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ НАЦІЄТВОРЧОГО ТА
КОНФЛІКТОЛОГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ІСТОРИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ
В УМОВАХ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОСТІ (Яремчук О. В.)

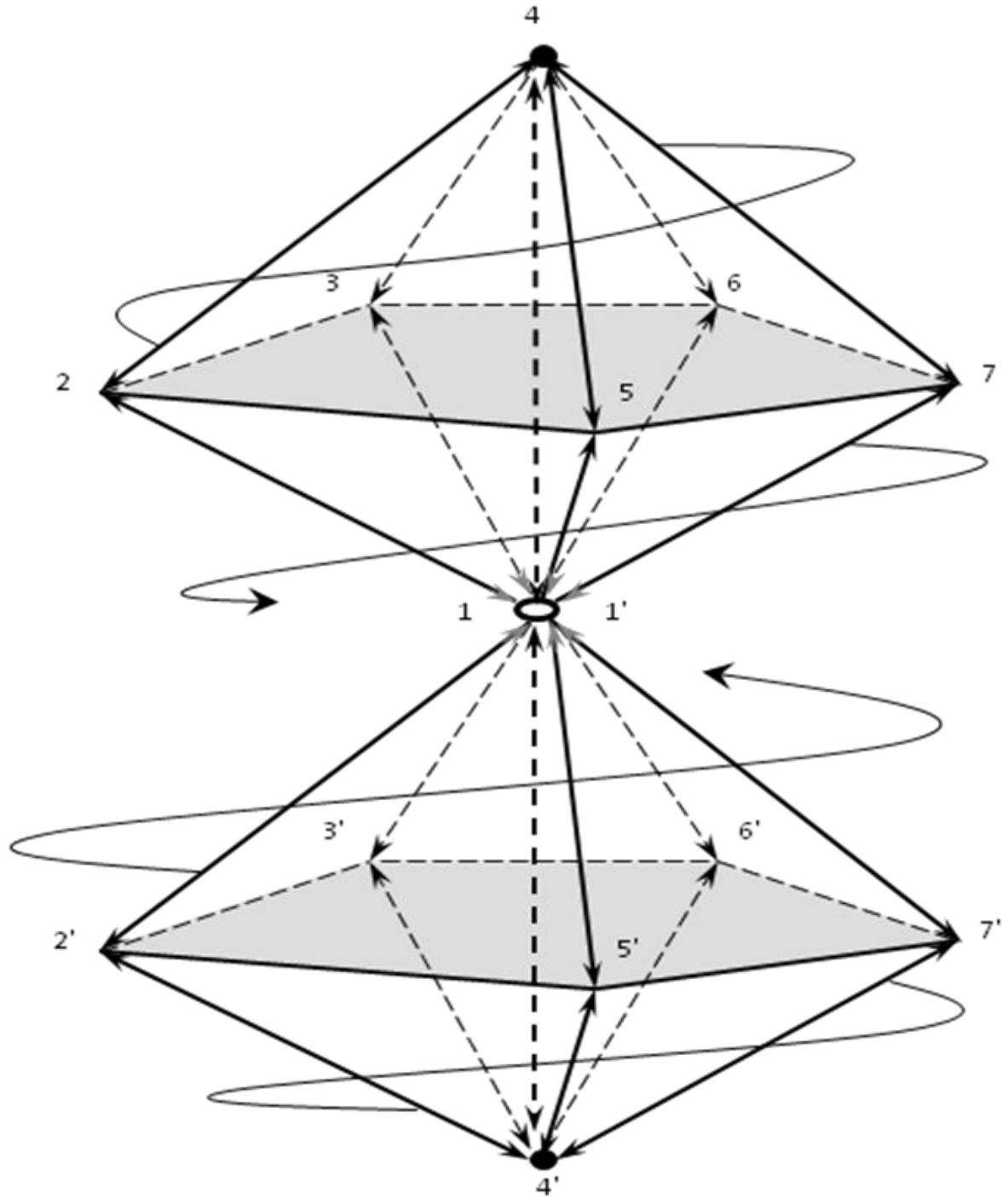

Рис. Г.1

ПРИМІТКА (до рис. Г.1)

Структурні елементи та зв'язки в моделі націєтворчого потенціалу історичної психології в умовах мультикультурності:

Точки:

- 1 – Ідея консолідації нації
- 2 – Суб'єкт – історична психологія як наука
- 3 – Об'єкт – нація
- 4 – Мотивація до СВ ЕКМ
- 5 – Політико-психологічні технології консолідації нації
- 6 – Мультикультурність як ресурс
- 7 – Оновлена нація
- 8 – Історичний час / епоха глобалізації

Зв'язки:

- 2 ↔ 3 – Модифікація історичної пам'яті
- 3 ↔ 6 – Дія консолідації в СВ ЕКМ
- 6 ↔ 7 – Модернізація традицій
- 7 ↔ 5 – Розвиток громадянського суспільства
- 5 ↔ 2 – Соціогуманітарні технології на основі історичної психології в освіті та мистецтві
- 4 ↔ 1 – Ціннісно-смысловий континуум націєтворчості
- 4 ↔ 2 – Психоісторична реконструкція
- 4 ↔ 3 – Психорезонанс з історичними подіями
- 4 ↔ 5 – Практики по створенню консолідуючого національного міфу
- 4 ↔ 6 – Катарсис, сповідальність
- 4 ↔ 7 – Формування позитивного образу майбутнього
- 1 ↔ 2 – Символотворчість, смислоутворення
- 1 ↔ 3 – Національний міф
- 1 ↔ 5 – Оновлена картина світу
- 1 ↔ 6 – Ствердження національної самосвідомості
- 1 ↔ 7 – Самоініціація нації в глобальному просторі

Структурні елементи та зв'язки в моделі конфліктологічного потенціалу історичної психології в умовах мультикультурності:

Точки

- 1' – Ідея деконсолідації нації
- 2' – Суб'єкт – історична психологія як данність
- 3' – Об'єкт – населення
- 4' – Індивідуалістична мотивація до роз'єднання
- 5' – Політико-психологічні технології пригнічення націєтворчого потенціалу
- 6' – Культурна глобалізація як виклик існуванню нації
- 7' – Асимільоване населення
- 8 – Історичний час / епоха глобалізації

Зв'язки

- 2' ↔ 3' – Фальсифікація історичної пам'яті
- 3' ↔ 6' – Дія розбрату
- 6' ↔ 7' – Нівелювання традицій
- 7' ↔ 5' – Занепад громадянського суспільства
- 5' ↔ 2' – Маніпулятивні технології
- 4' ↔ 1' – Деструктивні автостереотипи
- 4' ↔ 2' – Психоісторична деконструкція
- 4' ↔ 3' – Психодисонанс з історичними подіями
- 4' ↔ 5' – Практики протидії консолідаційним процесам
- 4' ↔ 6' – Самоприниження, комплекс меншовартості
- 4' ↔ 7' – Формування негативного образу майбутнього
- 1' ↔ 2' – Символотворчість, смислоутворення
- 1' ↔ 3' – Квазінаціональний міф
- 1' ↔ 5' – Застаріла картина світу
- 1' ↔ 6' – Занепад національної самосвідомості
- 1' ↔ 7' – Саморуйнування нації в глобальному просторі

ДОДАТОК Д

КОНЦЕПТУАЛЬНА СХЕМА НАЦІЄТВОРЧОГО / КОНФЛІКТОЛОГІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ІСТОРИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ В УМОВАХ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОСТІ (Яремчук О. В.)

Табл. Д.1

	Структурні елементи	Категорії філософського осмислення	Принципи	Механізми	Результат
1.	Ідея консолідації / деконсолідації етнокультурних спільнот у складі нації	Різноманітність середовища, зміни	Мультикультурність, поліетнічність	Встановлення партнерських відносин / розбрат	Оновлена нація / асимільоване населення
2.	Суб'єкт – історична психологія як наука, спільнота вчених / історична психологія як даність	Рух, розвиток	Символотворчість, смислоутворення	Психоісторична реконструкція / психоісторична деконструкція артефактів	Модифікація історичної пам'яті / фальсифікація історичної пам'яті
3.	Об'єкт розгортання ідеї консолідації – нація; об'єкт розгортання ідеї деконсолідації – населення	Простір, час, тривалість, порядок змін	Національний міф / квазінаціональний міф	Психорезонанс (спільний ритм, синхронізація, звукові архетипи / Психодесонанс	Нація як суб'єкт / нація як об'єкт
4.	Мотивація до СВ ЕКМ / індивідуалістична мотивація до роз'єднання	Організованість, самоорганізованість	Конструювання нової картини світу / застаріла картина світу, моральність, що впливає з неї	Практики по створенню консолідуючого національного міфу / практики протидії консолідаційним процесам	Соціогуманітарні технології на основі історичної психології в освіті та мистецтві / маніпулятивні технології
5.	Мультикультурність як ресурс оновлення нації / культурна глобалізація як виклик існуванню нації	Зв'язність (єдність), системність	Ствердження національної самосвідомості / занепад національної самосвідомості	Катарсис, сповідальність / самоприниження, культивування комплексу меншовартості	Модернізація традицій / нівелювання традицій
6.	Оновлена нація / асимільоване населення	Якість – перехід кількості в нову якість	Самоініціація нації в глобальному просторі	Формування позитивного образу майбутнього нації	Розвиток громадянського суспільства / занепад громадянського суспільства

ДОДАТОК Е

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ НАЦІОНАЛЬНОГО МІФУ
(Яремчук О. В.)

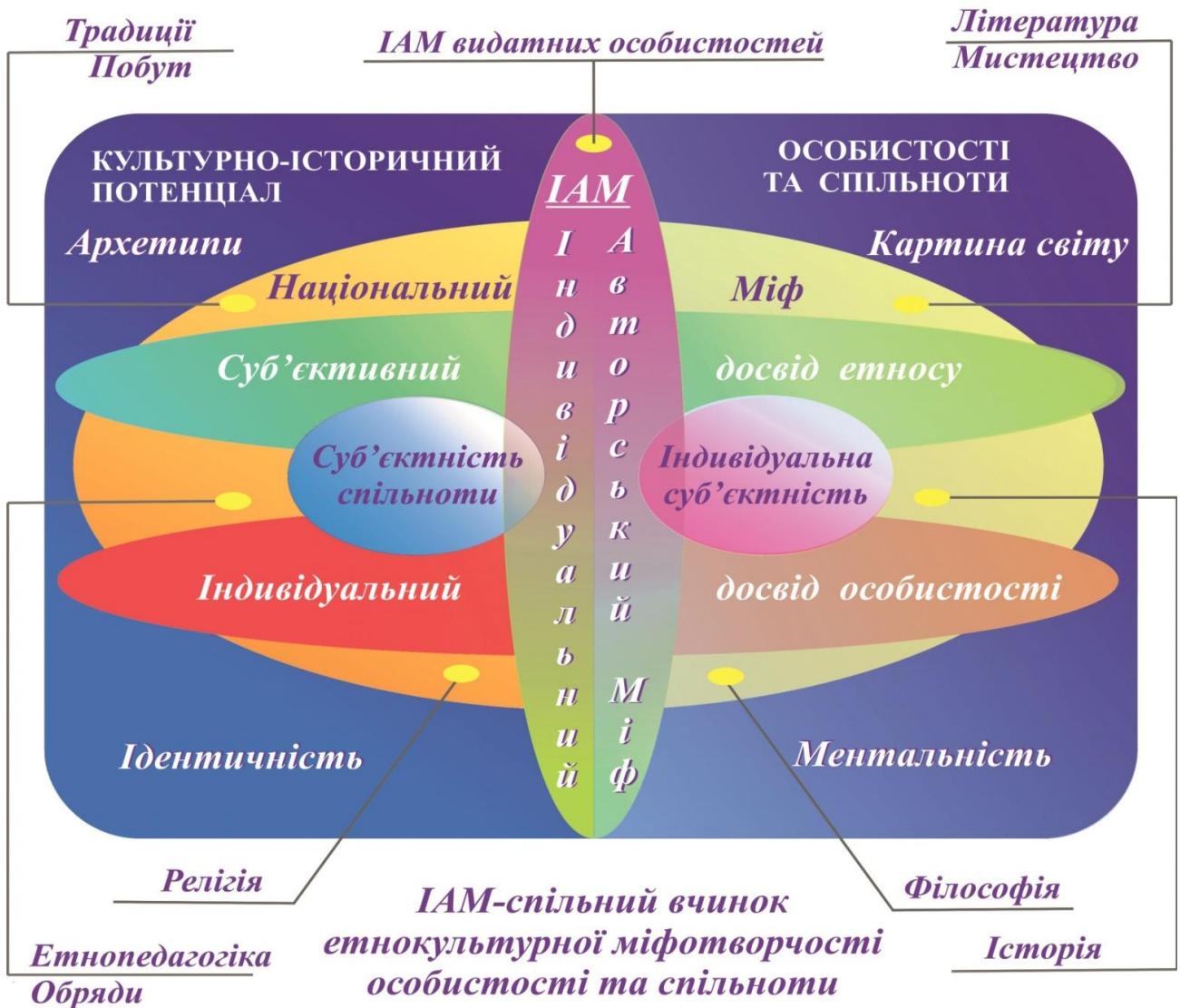

Рис. Е.1